

УДК 81:1+801.73

КУЛЬТУРА ЯК СМИСЛОВА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗУМІННЯ

ВІКТОР ФІТЬО,

здобувач кафедри філософії Львівського національного університету ім. Франка

У статті проаналізовано вплив культури, у межах якої існує інтерпретатор, на розуміння дійсності. Культурна традиція є смисловим тлом локального акту розуміння. Інтерпретатор як носій цінностей певної традиції розуміє, як інтерпретується світ, саме в межах тієї чи іншої культурної традиції, його рідної мовної картини світу.

Ключові слова: культура, традиція, розуміння, знак.

Постановка проблеми. Сучасний європейський філософський дискурс прийшов до однозначного висновку про радикальну культурно-історичну зумовленість пізнання та розуміння. Чисте пізнання виявилось не більш як абстракцією раціоналізму. Дійсність не дається людині безпосередньо у своїй об'єктивності, а тільки в схемах та конструктах світу, вироблених культурною традицією. Філософія вже відійшла від негативного тлумачення факту впливу культури на можливості та горизонти розуміння та пізнання. У сучасному герменевтичному дискурсі факт смислової детермінації розуміння культурою є ключовим постулатом філософського тлумачення феномена розуміння.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вивчення проблеми. Аналіз феномена культури в контексті герменевтичної проблематики був започаткований Мартіном Гайдеггером у класичній праці "Буття і час". Визначальний вплив на формування цієї теми мали праці Г.-Г. Гадамера "Істина і метод", К.-О. Апеля "Трансформація філософії" та К. Гірца "Інтерпретація культури".

Що стосується українського філософського дискурсу, то ця тематика була проаналізована в монографіях таких вітчизняних філософів, як О. Юркевич "Герменевтичні ідеї в східнослов'янській філософській традиції", П. Матвієнко "Трансформація епістемологічних концепцій у філософії ХХ ст.", А. Кошарний "Біля джерел філософської герменевтики", В. Бугуров "Мова та символ у контексті проблем розуміння". Частково тематичі культури присвячені праці А. Карася "Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях" та С. Квіта "Основи герменевтики".

Також тематичі впливу культури на розуміння були присвячені статті А. Рогачова "Релятивізм і філософська герменевтика", В. Горського "Історико-філософське тлумачення тексту", А. Карася "Міфотворчість як соціокультурна проблема розуміння та раціональності" і "Гуманітарні знання в аспекті комунікативної прагматики", А. Дахнія "Діалог Гадамера з традицією", І. Пухти "Онтологічний статус мови у філософській герменевтиці", Т. Возняка "О-мовлення світу як його творення", О. Юркевич "Герменевтический круг и вчувствование", а також В. Фітьо "Феномен розуміння у герменевтиці Гада-

мера" та "Герменевтична інтерпретація мови як середовища розуміння".

Мета статті - аналіз механізму впливу культурної традиції на розуміння дійсності.

Виклад основного матеріалу. Проблему впливу культурної традиції, у яку вкорінений інтерпретатор, на розуміння як позитивний факт описав Мартін Гайдеггер. Відбулось це значною мірою через мислення М. Гайдеггером історії не як завершеного минулого, а як незавершеного руху, а також історичної конечності як суттєвої характеристики людського буття. Історичність буття людини закладена у факті ставлення людини до світу як до можливості себе. Інтерпретація людини як онтологічного проекту пов'язана з онтологічною ситуацією як вихідним пунктом здійснення власного буттєвого проекту [7, с. 170-173]. Кожен віднаходить себе в певній історичній ситуації, яка є передрозумінням та корелятом власного проекту, який, за М. Гайдеггером, і є розумінням. Тому кожне нове розуміння неминуче ґрунтується на попередніх інтерпретаціях, зафіксованих у культурі.

Для Джона Макліна, американського філософа, факт детермінації розуміння культурою також є позитивним та набуває етичного значення. Філософ трактує традицію як форму вдосконалення. Потребна вдосконалення притаманна життю людини, і вона може здійснюватися лише за умов вияву волі і є основою людських відносин, що покликані підтримувати життя. Ідеться про те, що оцінки доброго або злого речі можуть отримувати лише в контексті культури. Самоздійснення людини полягає, власне, у подоланні вузької самозаціквленості та усвідомленні себе в контексті взаємин з іншим. Розуміння як форма самоздійснення себе через іншого виступає і як форма вдосконалення в плані розширення своїх горизонтів та набуття чеснот. Це дає можливість людині в інформаційному потоці, розуміючи, структурувати цей потік знання, тобто яке знання можна прийняти як добре, а яке - відхилити [4, с. 389].

Тема відношення "культура - розуміння" є ключовою для класика сучасної філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера. Для німецького філософа факт приналежності інтерпретатора до певної культурної традиції виступає як умова розуміння. Тра-

диція є джерелом самоідентифікації інтерпретатора, можливість визначеного позиціонування щодо тексту, що розуміється, та протиставлення його як іншого в його конкретності. Зрозуміти дещо можна лише через протиставлення його собі, тобто у формі досвіду іншого. Власне, культурна традиція виступає фактором визначення фактичності інтерпретатора та тексту, що й робить розуміння можливим [1, с. 256-257].

У герменевтиці Г.- Г. Гадамера тема культурної традиції розглядається в контексті дискусії про методологію гуманітарного пізнання. Сфера гуманітарного - це сфера досвіду, що принципово не піддається науковій верифікації, тобто це сфера, до пізнання якої неможливо застосувати будь-яку методологію. Утім, гуманітарна сфера не позбавлена власної істини, гуманітарна істина - це істина життєвого дорефлексивного досвіду, яка не може бути формалізована в аксіоми наукового кшталту. Формою існування істини у сфері гуманітарного є інтерпретація. Відповідно формою пізнання у сфері гуманітарного є розуміння. Подія істини для Гадамера вивершується не в результаті вмілого застосування методу до об'єкта пізнання, не може вона бути результатом вивільнення інтерпретатора від своєї історичної дійсності з метою кристалізації об'єкта пізнання. Інтерпретатор та текст співмірно включені в подію істини. Ґрунтуючись на вченні Гайдеґґера про історичність людського буття, Гадамер доводить, що розуміння відбувається на основі культурного досвіду інтерпретатора, здобутого через належність до певної традиції. Іншими словами, суб'єктом розуміння є не самозредукована свідомість, ідеал об'єктивістської науки, а людина з усім багажем власного життєвого досвіду. "Традиція великою мірою визначає наші настанови та поведінку", - пише Гадамер, маючи на увазі, що розуміння світу відбувається на ґрунті попередніх інтерпретацій, які ми отримали через традицію [1, с. 261].

Ми прийшли до ключової тези герменевтики Гадамера. Вирішальну роль у процесі розуміння відіграють настанови інтерпретатора. Настанови (Vorurteil) - це легітимізовані культурою інтерпретації речей та дійсності загалом, вони є передструктурою розуміння. Пізнавальна продуктивність настанов проявляється в тому, що вони виступають смисловим тлом розуміння, корелятом напрямку розуміння тексту. Для Гадамера розуміння є зведення власних настанов та інформативного наповнення тексту до спільного знаменника [1, с. 247-252]. Розуміння відбувається в конкретній герменевтичній ситуації, якій ми не можемо себе протиставити чи вийти за її межі, тобто предметно осмислити. Слослові інтегралі ситуації - настанови - безсвідомо беруть участь у формуванні смислу зрозумілого. Наша історична ситуація імпліцитно визначає те, що ми зevamo світоглядом та світорозумінням. Таким чином, усе, що ми розуміємо, ми розуміємо виходячи із власної ситуації, зіставляючи незрозумілий текст зі смисловими константами нашої конкретної ситуації.

Важливим для аналізу нашої теми є поняття історії впливів (Wirkungsgeschichte дослівно можна перекласти як "дієва історія"). У цьому понятті розкривається теза, що в усякій герменевтичній ситуації інтерпретатор відчуває вплив традиції, дію історії. Сама герменевтична ситуація є моментом традиції, а отже, - локальним проявом загальних культурних тенденцій. Ситуація є моментом здійснення традиції,

а інтерпретатор, розуміючи, є частиною такого здійснення. "Влада історії над кінцевою людською свідомістю полягає саме в тому, що вона здатна виявитись навіть там, де людина, вірячи у свій метод, заперечує власну історичність" [1, с. 280; 6, с. 34]. Кожне розуміння зумовлене попередньою традицією та саме є моментом в історичному русі культурної традиції. Процес розуміння Гадамер метафорично описує як злиття горизонтів. Горизонт - це культурно-історичне середовище інтерпретатора, точка зору, через яку він бачить дійсність. Горизонт - це сукупність культурних, мовних чи соціально-політичних настанов, тобто визначене місце в просторі культури. Існують також й інші горизонти. Злиття горизонтів означає, що розуміння не може бути перенесенням себе в чужий горизонт (як пропонував Дільтай). Слосл зрозумілого визначається актуальними для нас настановами, вони є смисловим тлом та визначають перспективу розуміння. Отже, розуміння можливе тільки як включення незрозумілого в наш культурно-історичний горизонт, побачити текст через призму культурних настанов. Таким чином, початком розуміння є не культурно ізольований, позачасовий суб'єкт. Такий суб'єкт по суті не може мати абсолютно ніякого уявлення про свій предмет. Розуміння можливе завдяки дієвій історії, яка визначає наші питання й інтереси та є смисловим натяком у кожному розумінні.

Розглянемо концепцію культури Кліфорда Гірца. Аналіз цієї концепції дасть нам підстави стверджувати, що культура не лише є смисловим тлом нашої герменевтичної поведінки, але й формує тип поведінки та спосіб життя загалом. Вихідним пунктом тлумачення культури Гірцом є заперечення інтерпретації культури як надорганічної реальності, відірваної від людини. Культура не є трансцендентальною системою цінностей, яка є декорацією в буттєвій ситуації конкретної людини чи громади. Така інтерпретація культури робить людину незалежною від культури, культура виступає лише як конкретний історичний прояв загальнолюдської природи. Думка Гірца в іншому. Загальнолюдських універсалій, які були б патернами поведінки для всіх людей, не існує. Тому культура не є конкретним проявом загальнолюдських універсалій, а вона сама радикально детермінує те, якою є людина, носій певної культури. "Природи людської як такої не існує, і люди стають такими, якими їх робить культура" [2, с. 47]. Таким чином, конкретність певної культурної традиції не є проявом загальнолюдських універсалій у конкретному історичному місці, а щоразу нова унікальність. Гірц прагне показати, що поведінка людини зумовлена не загальними біологічними та психічними універсаліями, притаманними всім людям. Культура також не є духовною надбудовою до психофізіологічно сформованої людини. Навпаки, тип людини та спосіб її поведінки й розуміння світу радикально залежить від типу культури.

В "Інтерпретації культур" знаходимо таке визначення культури: "Культура - це набір контрольних механізмів - планів, рецептів, правил, інструкцій, які керують поведінкою" [2, с. 56]. Важливою характеристикою таких контрольних механізмів є знакова природа. Культура як система контрольних механізмів чи поведінкових програм є системою знаків та знакових систем. Мислення та життєва активність людини ґрунтується на рухові культурних знаків та їх відношень між собою. Знаки для людини є дані-

стю в тому сенсі, що їхній рух відбувався до її народження і не припиняється після її смерті. Знаки для людини є засобом надавання значення пережитому досвіду, структурування досвіду в осмислену та зрозумілу систему. Без існування знаків досвід людини був би хаотичним потоком переживань, не пов'язаних між собою. Фактично життя людини є вписуванням себе в маршрути руху знаків та користування ними з метою структурувати чи систематизувати події та обставини, які переживає людина.

Опираючись на дані нейрофізіології, Гірц стверджує, що осмисленість та раціональність людської поведінки ґрунтується на існуванні знаків як корелятивів та векторів поведінкової активності людини. Фізіологічно закладені в людини моделі поведінки не покривають усієї сукупності сфер людської активності. Це пояснюється тим, що природнім середовищем для людини є не фізична природа, а власне культурно оформлений простір, двір, ринок чи міська площа, як пише Гірц. Через це без існування знаків як програм поведінки людська поведінка була б не осмисленою активністю, а хаотичним набором рухів та дій.

Відношення "людина - культура" не має хронологічно послідовного характеру. Ідеться про те, що формування людини як природного виду і як творця культури не є послідовним. Культура не є пізнішим додатком до сформованої людини. Навпаки, процеси фізичної та культурної еволюції є паралельними. *Homo Sapiens* як вид зміг відділитися від інших видів через те, що його еволюційний процес набув культурної форми. На певному етапі свого філогенетичного розвитку адаптаційна здатність людини набула, крім суто генетично-біологічних форм (як у всіх тварин), також і культурного характеру. Таким чином, подальший розвиток людини від австралопітека до сучасної людини має подвійний характер - біологічний та культурний. Це означає, "що культура не стала додатком до вже готової людини, а була безпосередньо причетною до її "виробництва" [2, с. 59]. Розвиток людини безрозривно пов'язаний із розвитком самих знакових механізмів, власне такий розвиток і створив нове природне середовище для людини - культуру. Це призвело до того, що в процесі розвитку нашої нервової системи та півкуль головного мозку нервова система втратила здатність керувати поведінкою людини без існування знаків та знакових систем. Поведінка людини, її побутова, практична та герменевтична активність, зміст знань та інтерпретацій, якими вона користується, та результати розуміння нових феноменів цілком залежить від знаків та символів її рідної культури. Як ми бачимо, зв'язок типу поведінки та форми культури має глибинний та навіть генетичний характер. Людина не може жити та осмислено діяти без існування культурних механізмів поведінки - знаків. Людина поводиться так як прийнято в її рідній культурній традиції не тільки тому, що вона цьому навчилася в процесі соціалізації, а й тому, що в ній існують генетичні задатки до такого типу поведінки. Очевидно, що знаки є корелятами не лише простої емпіричної поведінки людини. Механізм відношення "культура - поведінка" однозначно можна екстраполювати на відношення "культура - розуміння". Можливості та смислові вектори розуміння дійсності містяться в семантиці знакових систем, що формують культурну традицію. Таким чином, головним висновком із

концепції культури Гірца є принципова неможливість розуміти світ без наявності знаків та знакових систем. Вони не тільки є інтерпретаціями дійсності, смисловим ґрунтом для подальшого рефлексивного розуміння оточуючого світу певним індивідом. Існування знакових систем є такою ж умовою повноцінного життєфункціонування розуму людини, як і, скажімо, необхідність сну чи органічних речовин для організму. Справа в тому, що культура не є надбудовою до психофізичної структури людини, а продуктом еволюції людського виду, специфічно людським способом пристосування до довколишнього середовища. Отже, з одного боку, культура є принциповою умовою здатності розуміти загалом, з іншого, змістове наповнення розуміння залежить від типу культури, від семантики знаків та знакових систем, що утворюють певну культурну традицію. Це дає підстави стверджувати те, що кожна культура виробляє свої перспективи розуміння дійсності.

Відношення "людина - природне довкілля" не є безпосереднім, воно семіотично опосередковане. Культура виконує роль посередника, а крім цього є для носія певної культури тим, що можна віднести до рубрики "світ". Іншими словами, світ є культурне опосередкування між людиною та її довкіллям, що має семіотичну природу. Світ є системою знаків, що були спродуковані певним соціумом на певній географічній території в певний час, тому відношення між знаками в межах цієї семіосфери визначає структуру світу для носіїв певної культурної традиції. З іншого боку, функціонування знаку можливе лише в певній системі. Тут ми апелюємо до Юрія Лотмана. Таку систему філософ Тартуської школи назвав семіосферою [5, с. 6]. Семіосфера є смисловим континуумом, який володіє ознаками, притаманними замкнутому простору, знак набуває значення лише через включення його до семіосфери. Семіосфера є цілком окресленою та структурованою системою з досить чітким тілом та визначеними межами. У ній існують єдина система позначень, правил кодування та декодування інформації, власне системи кодування та декодування є симетричними. Це означає, що адресант, посилаючи певне повідомлення, кодує його відомим принципом. Знаючи його, адресат, приймаючи повідомлення, розшифровує його. Це й робить розуміння можливим.

Говорячи про семіосферу, мусимо зазначити, що остання є сферою функціонування знаків та системою їх взаємозв'язків. Тому від їх дії й залежить те, як ми розуміємо дійсність. Знаком є будь-який чуттєвий об'єкт, котрий через себе репрезентує, собою позначає інший об'єкт. Об'єктом позначення може бути як власне фізична річ, так і певна ситуація чи стан справ. Важливо буде визначити деякі поняття. У семіотиці розрізняється річ, об'єкт та знак. Річ є елементом фізичних взаємодій, тобто елементом фізичного, природного буття. Об'єкт існує завжди в системі нашого досвіду. Знак, поза тим, що він існує в досвіді як об'єкт, через своє існування репрезентує ще й інший об'єкт.

Знак завжди потрібний, існує власне сам знак (фізичний об'єкт), річ, яка позначається, та інтерпретатор, який прочитує знаки. Слід зазначити важливу обставину: відношення знаку до позначуваного. Це відношення можна представити через поняття інтерпретанта. Пірс називав інтерпретант сигніфікативним наслідком позначування [3, с. 62]. "Інтерпретант - це все те, що чітко можна побачити й що

чітко висловлене поза контекстом та умовами висловлювання" [3, с. 62]. Іншими словами, інтерпретант є наслідком переведення речей у сферу досвіду, тобто об'єктивування речі. Продуктування інтерпретанта - це обов'язковий наслідок сигніфікації. Коли позначається певна річ, вона стає об'єктом, тобто переводиться в стан досвіду. Знак створює ментальне зображення того, що позначає, але знак та позначувана річ є відмінними одне від одного й лише в окремих випадках збігаються. Тобто інтерпретант завжди конструюється самим інтерпретатором і є інтерпретацією позначуваної речі, а не відображенням її, це гіпотетичний проєкт того, що позначається. Позначення - це завжди інтерпретація. Людська дійсність, культура, суспільство - це знакова система, сприйняття та розуміння людиною навколишнього світу не безпосереднє, а завжди опосередковане знаками. Розуміння світу залежить від системи знаків, котрі існують тут і тепер. Знак, який сприймає інтерпретатор, завжди відсилає останнього до свого інтерпретанта. Отже, ми живемо в дійсності, яка є сукупністю інтерпретацій і не більше. Знак, позначаючи, інтерпретує свій об'єкт.

Межа семіосфери є достатньо важливим інтегралом семіотичної системи, вона виконує дві важливі функції. По перше, вона визначає окремішність та єдність системи, виокремлює її з поміж інших знакових систем, а по друге, є білінгвальним механізмом трансляції текстів. Через межі семіосфери здійснюється комунікація певної знакової системи з іншими та позасеміотичним простором, а також адаптація отриманої ззовні інформації та текстів до мови цієї семіосфери. Ми актуалізуємо увагу на понятті межі, тому що нам важливо підкреслити однорідність, відмінність та окремішність певної знакової системи. Семантика будь-якого знаку визначається тільки в межах однієї знакової системи, й адекватне розуміння його можливе тільки в її межах. В інших системах існують інші знаки та інші механізми кодування та розшифрування. Кожна культура вибудовує свій світ, який із більшою чи меншою радикальністю відрізняється від іншого. Утім, головним висновком є те, що можливості розуміння обмежуються простором рідної культури: навіть іншу культуру ми розуміємо через систему значень рідної. Тому відношення "людина - світ" доречно інтерпретувати не як пізнання, а розуміння. Поняття пізнання є концептом об'єктивістської філософії та передбачає можливість об'єктивного осягнення суті певного феномена. Та незаангажованого пізнання не буває. Сприйняття світу завжди рухається в межах системи координат нашої культурної традиції, наше ставлення до об'єкта розуміння є накидання на нього наших власних значень.

Висновки

Культурна традиція не лише спрямовує наше розуміння в певне русло, задає йому смислового вектора, культура, у принципі, робить пізнання можливим. Ми визначили культурну традицію смисловою детермінантою розуміння, тому що всяке розуміння зумовлене тими значеннями та інтерпретаціями речей, які існують у культурі. Іншими словами, процес розуміння схематично можна подати як вписування об'єкта розуміння (незрозумілого) у схеми опису та структурування дійсності, які легітимні в культурній традиції. Культурні настанови є апріорними по відношенню до окремої людини У процесі життя та соціалізації вона засвоює (часто несвідомо) усі інтерпретації через тексти, навчання, соціальні практики, які легітимні в межах рідної культурної традиції, і протягом усього життя їх практикує через так звані дискурсивні практики, тобто поводиться так, робить те, що існує як загальноприйняте в межах культури. Відношення культурної традиції та розуміння доречно пояснити через дихотомію метафізика - прагматика або ж універсального та локального. Універсальність культурної традиції полягає в тому, що її смисли не прив'язані до конкретної ситуації та конкретної особи, тобто культурна традиція є трансцендентальною по відношенню до особи. Розуміння є практикування текстів культури в конкретній ситуації, воно трансформує універсальні норми культури при вирішенні конкретної проблеми. Розуміння у такому сенсі є дійсністю культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гадамер Г.- Г. Истина і метод / Г.- Г. Гадамер. - К. : Юніверс, 2000. - Т. 1. - 457 с.
2. Гірц К. Інтерпретація культур / К. Гірц. - К. : Дух і літера, 2001. - 541 с.
3. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі. - Львів : Арсенал, 2000. - 231 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях / А. Карась. - Львів, 2004. - 555 с.
5. Лотман О. О семиосфере / О. Лотман // Структура діалога как принципа работы семиотического механизма. Труды по знаковым системам. - Тарту, 1984. - Т. 17. - № 641. - С. 5-23.
6. Малахов В. Герменевтика и анализ отношения культура - человек / В. Малахов // Метафизические исследования : альманах лаборатории метафизических исследований при философском факультете СПбГУ. - 1997. - Выпуск 4. Культура. - С. 27-49.
7. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. - Харьков : Фолио, 2003. - 510 с.

V. Fityo

CULTURE AS SENSE DETERMINANT OF UNDERSTANDING

The influence of culture within which interpreter exists onto understanding of the reality is analyzed. Cultural tradition is the sense background of local act of understanding. Interpreter as the bearer of the values of certain tradition understands according to the ways of interpreting the world within the given cultural tradition, his or her native linguistic picture of the world.

Key words: culture, tradition, understanding, sign.

© В. Фітьо

Надійшла до редакції 25.04.2012